Черновський Іван Олександрович,
курсант навчально-наукового інституту
поліцейської діяльності
Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник:
Дорощук Ніна Олександрівна,
професор кафедри теорії, історії та філософії права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат історичних наук, доцент

ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНИЙ ВНЕСОК ШІСТДЕСЯТНИКІВ У СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Українське шістдесятництво – це суспільно-культурний феномен другої половини 1950-х – 1960-х років, який став внутрішньою моральною опозицією радянському режиму. Покоління «шістдесятників» склала молода українська інтелігенція доби хрущовської «відлиги», що прагнула творчої самореалізації та національного відродження всупереч ідеологічним обмеженням [1]. За словами істориків, без цього покоління молодих талантів не було б ані організованого дисидентського руху в Україні, ані того інтелектуального підґрунтя, яке привело до незалежності [2]. У цих тезах проаналізовано витоки шістдесятництва в УРСР, основні ідеї діячів руху, зв'язок культурного опору з формуванням національної ідентичності, внесок шістдесятників у зародження дисидентства і політичної думки незалежної України, а також їхній вплив на відновлення державної незалежності 1991 року.

Після смерті Сталіна настав період певної лібералізації – хрущовської «відлиги», що відкрив можливості для пожвавлення національно-культурного життя в УРСР. Друга половина 1950-х років характеризувалася пом'якшенням цензури, поверненням репресованих громадян із таборів та спробами партії реформувати суспільство. У цей час серед інтелігенції з'явилася талановита творча молодь, яка прагнула вийти за рамки догматичного соцреалізму та говорити правду про життя [1]. Покоління шістдесятників не ставило за мету повалення існуючого ладу, але виступало за його оновлення демократичними реформами на основі гуманістичних ідеалів. Серед них була популярна теза про «соціалізм із людським обличчям» – тобто соціалізм, що поважає гідність людини [1]. Молоді інтелігенти відкрито критикували сталінські злочини та викривали догми минулої доби, формуючи критичне мислення в суспільстві.

Важливим чинником стало проникнення в Україну впливів світової культури. З 1958 р. відновився випуск журналу «Всесвіт», який друкував українською мовою кращі твори західних письменників (А. Камю, Е. Хемінгуея, Ф. Кафки та ін.). Недоступні раніше переклади світової класики значно розширили світогляд молоді і утвердили розуміння універсальних гуманістичних цінностей [1]. Таким чином, на рубежі 1950–60-х в УРСР визрівало середовище, відкрите до нових ідей – як загальнолюдських, так і національно-культурних.

Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х шістдесятники почали самоорганізовуватися. У 1960 р. в Києві при міському комітеті комсомолу був утворений Клуб творчої молоді «Сучасник», який став осередком нової інтелігенції. Президентом клубу був режисер Лесь Танюк, а членами – літератори, митці, науковці. На зібраннях «Сучасника» звучали лекції Івана Світличного, Івана Дзюби, Євгена Сверстюка з проблем розвитку української літератури; історик Олена Апанович і археолог Микола Брайчевський читали доповіді з історії України. Проводилися літературні вечори, зокрема вечори поезії Ліни Костенко, Василя Симоненка, Івана Драча, збираючи молодь, спраглу справжнього українського слова. Подібні клуби виникли і в інших містах – «Пролісок» у Львові (1962), осередки в Одесі, Дніпропетровську, Черкасах, Запоріжжі тощо. Львівський клуб, очолюваний М. Косівим, І. Калинцем, братами Горинями, був ще радикальнішим і відкрито дискутував національні проблеми, не уникаючи політичних тем [1].

Період відлиги був нетривалим. У грудні 1962 та березні 1963 років Микита Хрущов на зустрічах з діячами культури обрушився на творчу інтелігенцію із звинуваченнями в «формалізмі та безідейності». Ці події фактично ознаменували кінець відлиги. В Україні партійна преса розпочала кампанію цькування шістдесятників, багатьох зі скандалом звільняли з роботи, перестали друкувати їхні твори. Найбільше постраждали ті, хто вирізнявся незалежними судженнями і пошуком нових форм: так, за «формалістичні викрутаси» переслідувань зазнали Іван Дзюба, Іван Драч, Ліна Костенко, Іван Світличний та Євген Сверстюк. У 1964 р. Хрущова усунули від влади, але наступне керівництво на чолі з Брежнєвим продовжило репресивну лінію. Влітку 1965 р. відбулася перша хвиля арештів української інтелігенції (т.зв. «перший покіс») – було заарештовано кілька десятків осіб, серед яких Михайло та Богдан Горині, В’ячеслав Чорновіл, Валентин Мороз, Святослав Караванський, Юрій Бадзьо та інші [1]. Ці репресії поклали край відкритій діяльності клубів: київський «Сучасник» та аналогічні осередки шістдесятників в інших містах закрили. Шістдесятники опинилися перед вибором – змиритися або продовжити опір вже в нових, підпільних формах.

Попри утиски, шістдесятники сформулювали прогресивну суспільно-політичну програму. Вони прагнули демократизації і «олюднення» радянської системи, обстоюючи концепцію «соціалізму з людським обличчям» [1]. Це означало, що молоде покоління інтелігентів вимагало реального втілення засад справедливості та свободи в межах соціалістичного ладу. Зокрема, шістдесятники виступали за визнання пріоритету прав людини і громадянських свобод, за рівність усіх перед законом (включно з партійною номенклатурою), за верховенство суспільства над державою та підзвітність влади народу. Вони відстоювали необхідність подолати ізоляцію України від світової культури, вимагали відкритості та інтеграції із Заходом, а також наполягали на невтручанні партійних ідеологів у творчий процес митців [1]. Іншими словами, шістдесятники обстоювали свободу художнього самовираження, культурний плюралізм і загальнолюдські цінності, ставлячи їх вище за догми класової боротьби.

Особливої уваги шістдесятники надавали проблемам національної культури. В умовах русифікації та державного контролю вони кинулися захищати українську мову, популяризувати правдиву історію України та повернуті із забуття імена репресованих діячів. Молоді літератори й художники розгорнули активну культурно-просвітницьку діяльність поза офіційними рамками. Вони організовували неформальні літературні вечори, художні виставки, вечори пам'яті репресованих митців, ставили на аматорській сцені п'єси, заборонені радянською цензурою. Фактично, культурна діяльність стала формою непрямого спротиву: у поезії, прозі, публіцистиці ці молоді люди озвучували замовчувані проблеми доби, говорили про те, що боліло суспільству, але було табуйоване за сталінізму [1]. Відтак виник конфлікт поколінь («батьків і дітей»): молода генерація закидала старшим літераторам конформізм і мовчазну згоду з тоталітаризмом. Такий моральний максималізм став рушійною силою руху.

Рух шістдесятників згуртував талановитих особистостей різних галузей. Основу його становили передусім молоді письменники й поети: Ліна Костенко, Іван Драч, Микола Вінграновський, Василь Симоненко, Євген Гуцало, пізніше до них долучився й Василь Стус. Їх гостре слово і новаторська поезія пробуджували душі сучасників. Помітну роль відігравали літературні критики та публіцисти – зокрема, Іван Світличний, Іван Дзюба, Євген Сверстюк, які не лише аналізували літературу, а й відкрито оцінювали стан суспільства й порушення прав національної культури [2]. Серед шістдесятників були і художники (наприклад, яскрава представниця руху Алла Горська), кінорежисери (Сергій Параджанов, Юрій Іллєнко) та інші митці [1] – вони всі разом творили феномен українського культурного відродження.

Діячі цього руху нерідко мали блискучі перспективи в офіційних радянських інституціях – багато хто здобув освіту і починав кар'єру в системі. Однак вони вирізнялися високими моральними якостями і принциповістю. Як згадував історик-дисидент Валентин Мороз, ці молоді люди могли зробити успішну кар'єру в комуністичному істеблішменті, але «це були найкращі люди у моральному розумінні... Вони відчували, що проповідувати те, у що не віриш, просто робити кар'єру, дивитися, як твій народ русифікують, – це багно. Виникло природне бажання вирватися з того багна» [1]. Саме цей моральний імператив спонукав шістдесятників діяти всупереч особистій вигоді, обороняючи правду і національну гідність.

Попри початково аполітичний характер, рух шістдесятників поступово еволюціонував у бік відкритої опозиції режимові. Після згортання відлиги багато представників цього покоління зробили свідомий крок до дисидентства – мирного ненасильницького опору системі. Дослідники одностайно визначають українське шістдесятництво як ідейне ядро та предтечу дисидентського руху [3, с. 38]. Перші самвидавні журнали й протестні акції в Україні організовували саме колишні шістдесятники. Уже в серпні 1965 р. поет Василь Стус та кінокритик В'ячеслав Чорновіл публічно виступили в кінотеатрі «Україна» на прем'єрі фільму Сергія Параджанова, протестуючи проти арештів інтелігенції – цей крок часто називають «першим політичним страйком» в радянській

Україні. Того ж року Іван Дзюба написав відкрите звернення до партійного керівництва («Інтернаціоналізм чи русифікація?»), де вперше системно виклав проблеми національного гноблення – цей текст став маніфестом українського правозахисного руху [1]. Таким чином, шістдесятництво переросло у дисидентство: культурний протест видозмінився в правозахисну і національно-демократичну діяльність.

Історики відзначають визначальну роль шістдесятників у зародженні українського руху опору 1960–1980-х рр. Радомир Мокрик, автор ґрунтовного дослідження про шістдесятників, наголошує, що саме це покоління стало живильним середовищем, на якому виник і зростав дисидентський рух [2]. Українські шістдесятники фактично заклали підґрунтя політичної думки другої половини XX ст., адже їхні ідеї свободи, демократії, права національного самовизначення лягли в основу програм опозиційних груп і стали дороговказом для наступників [2]. Більшість організаторів українського дисидентства були безпосередньо пов'язані з рухом шістдесятників або ж надихалися його спадщиною. В'ячеслав Чорновіл, наприклад, у 1960-і працював журналістом і близько зійшовся з київськими шістдесятниками, а згодом став одним з лідерів правозахисників: у 1968 р. він уклав збірник «Лихо з розуму» про політичні судилища над українською інтелігенцією [3, с. 38]. Його самвидавчий журнал «Український вісник» (1970–1972) став платформою для координації дисидентів. До першого складу створеної у 1976 р. Української Гельсінської групи увійшли такі відомі шістдесятники-дисиденти як Микола Руденко, Оксана Мешко, Левко Лук'яненко та інші – вони перенесли ідеали 1960-х на грунт правозахисної боротьби 1970-х і 1980-х.

Внесок шістдесятників проявився не лише в організації опору, але й у формуванні новітньої української політичної думки. Саме їхні праці та самвидав відіграли роль «лабораторії ідей» для незалежної України. Наприклад, у публіцистиці Євгена Сверстюка, Валентина Мороза, Івана Дзюби кінця 1980-х рр. вже проглядалися концепти, що стали наріжними для державної ідеології після 1991 р.: неперервність української державницької традиції, пріоритет прав і свобод людини, необхідність декомунізації та утвердження української мови як державної. Багато шістдесятників особисто долучилися до державотворення у 1990-х роках – вони стали народними депутатами, урядовцями, радниками. Зокрема, Іван Драч, Дмитро Павличко, В'ячеслав Чорновіл, Михайло Косів, Роман Іваничук та інші в перші роки незалежності зайняли активну позицію в політиці [3, с. 77]. Вони принесли до верховних органів влади дух правдивості й принциповість, закладені ще в 1960-х роках. Власне, шістдесятники не полишили своєї головної зброї – слова: навіть ставши депутатами чи урядовцями, продовжували писати статті, звернення, викривати рецидиви тоталітарного мислення у нової номенклатури [1, с. 77]. Таким чином, ідейна спадщина шістдесятництва безпосередньо вплинула на формування суспільно-політичної думки незалежної України, закріпивши в ній пріоритет цінностей свободи, демократії і національної солідарності.

Шістдесятництво як суспільний рух відіграло ключову роль у відновленні української державності наприкінці XX століття. По-перше, у середині 1950–

1960-х рр. цей рух започаткував «тиху революцію» в свідомості – він пробудив у частини радянського суспільства національну пам'ять, гідність та прагнення свободи. По-друге, шістдесятники створили інтелектуальне підґрунтя для дисидентського руху, передавши естафету опору наступному поколінню правозахисників і націоналістів [1, с. 38]. Саме в їхньому середовищі народилися ідеї, що надалі живили боротьбу 1970–80-х років – від вимоги поваги до прав людини і аж до мрії про незалежність. По-третє, рух шістдесятників заклав засади політичної думки незалежної України – його учасники принесли у нову державу ідеали демократії, свободи слова, культурного плюралізму та національної солідарності [2].

Отже, ідейна спадкоємність між шістдесятниками і творцями незалежності простежується прямо. Через десятиліття після перших виступів цієї інтелігенції їхні засади матеріалізувалися у вигляді суверенної Української держави. Без морального прикладу і самовідданої праці шістдесятників шлях України до свободи був би значно довшим і складнішим. Їхній внесок – у відродженні української мови та культури, у вихованні нової генерації свідомих громадян, у нескореності духу перед лицем тоталітаризму – став одним із вирішальних чинників, що привели до історичного Акта 24 серпня 1991 року. Шістдесятники залишили по собі не лише літературні шедеври, але й ціннісні орієнтири для нації: любов до свободи, повага до власного коріння і непохитна віра в право українського народу на власну державу. Їхня спадщина продовжує надихати наступні покоління українців у розбудові незалежної, демократичної України.

Список використаних джерел

1. Український спротив: 50 років від «генерального погрому» українського шістдесятництва. Операція «Блок». / Міська спеціалізована молодіжна бібліотека URL: https://msmb.org.ua/biblioresursi/bibliografiya/istorichni-podii/ukrainsykiy-sprotiv-50-rokiv-vid-generalynogo-pogromu-ukrainsykogo-shistdesyatnitstva-operatsiya-blok

2. Дзюба Н. М. Національно-світоглядна публіцистика українських шістдесятників (концептуальні засади, проблематика, опінієтворча роль). : дис. ... канд. наук із соц. Комунікацій : 27.00.04. Львів: Львівський. національний університет імені Івана Франка, 2016. 257 с.

3. Ліна Костенко, Іван Драч, Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Алла Горська... Як «шістдесятники» руйнували СРСР URL: https://www.radiosvoboda.org/a/represiya-mova-sovok-dysydenty/32866570.html